

TÜRKİYE’NİN EKSENİ KAYIYOR MU? BİR LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ¹

DOES TURKEY’S AXIS SHIFT? A LITERATURE REVIEW

Doç. Dr. Ali BALCI
Sakarya Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
alibalci@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4429-9318

Dr. Öğr. Üyesi Filiz CİCİOĞLU
Sakarya Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
fcicioglu@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6535-0528

Arş. Gör. Dilek KÜÇÜKBOZ
Hitit Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
kucukbozdilek@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6842-6396

Öz

Son on yılda, Türk siyaseti çalışanları en fazla meşgul eden soruların başında, ‘Türkiye’nin eksenini mi kayıyor?’ sorusu gelmektedir. Bu soru birbirini tamamlayan ve yanlışlayan çok sayıda öğretici çalışmanın üretilmesine neden olmuştur. Fakat hala bu sorunun mevcut Türk dış politikasını anlamada doğru bir soru olup olmadığı konusunda ikna edildiğimizi söylemek zordur. Bu konuda çok sayıda çalışma yapılması, sorunun cevaplanması hususunda kendi içinde tutarlı argümanların bulunduğu anlamına gelmemektedir. Elinizdeki alışma bu konudaki mevcut literatürü değerlendirerek, ilgili sorunun önemini ve sorunlarını tartışmayı hedeflemektedir. Bu tartışmanın ardından da daha sistematik ve belirli bir teorik çizgiye konumlanmış yeni çalışmaların çağrısını yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eksen Kayması, Türkiye, Dış Politika.

Abstract

In the last decade, one of the most important questions Turkish scholars tried to answer is the question that “Is there a shift in Turkey’s axis”? This question led to the production of a large number of commendable studies that are either complementary or contradictory. But we are still not convinced that this question is the right question in understanding the current Turkish foreign policy. Moreover, we cannot say that we have made a remarkable progress in finding consistent concepts and arguments on how to answer this question. The present study discusses the current literature motivated by this question and tackles the importance and problems of answering it. After this discussion, the paper calls for a more systematic and theoretically driven studies to be written.

Keywords: Axis Shift, Turkey, Foreign Policy.

¹ Bu makale 118K413 nolu 1002 Projesi kapsamında TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

1. GİRİŐ

Türk dış politikasında Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti, AKP) dönemi ile birlikte büyük bir stratejik değişim (a grand strategic shift) yaşandı mı? Bu soru, yüzlerce haber/analiz ekseninde incelendiği gibi¹, çok sayıda akademik çalışmaya da konu olmuştur. Bu soruyu cevaplayanlar neredeyse bütün analizlerinde AK Parti'nin kimliğini ve bu kimliğin gerekli kıldığı varsayılan değişimi başlangıç varsayımı olarak öne çıkarmışlardır. Başka bir ifadeyle AK Parti'nin İşlmcı bir parti olması Türkiye'yi Batı'dan uzaklaştırıyor ifadesini başlangıç olarak kabul eden bütün uzmanlar Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşma sebebinin İşlmcı bir parti tarafından yönetiliyor olması şeklindeki varış noktasına ilerlemiştir.² Bu temel akıl yürütme, AK Parti'nin 2002 sonunda iktidara geldiği tarihten itibaren haber/analizlere ve akademik çalışmalara temel formunu veren hakim yaklaşım olmuştur. Elbette bu kuşatıcı tartışma, sadece akademik çalışmalara ve haber/analiz yazılarına hapsolmemiş, Türkiye'de halkın farklı politik kamplarda kutuplaşmasını besleyen en önemli kaynaklardan biri haline dönüştüğü gibi, siyaseten karar vericilerin davranışlarını da ciddi ölçüde şekillendirmiştir.

Bu tartışmaya ilişkin elimizde birikenler bu çalışmanın konusunu oluşturacaktır. Aşağıda tartışmanın hem tarihsel seyri hem de AK Parti döneminde hangi bağlamda yapıldığı ana hatlarıyla özetlenecektir. AK Parti öncesi yıllarda benzer tartışmayı tetikleyen siyasi karar vericilerin farklı kimlikleri, tartışmaya konu olan fenomeni bütünüyle kimliğe indirgemenin problemini kendi başına açığa çıkarabilecek bir özelliğe sahiptir. AK Parti öncesi değişim tartışmalarının kısa bir özetinden sonra, bu alışma AK Parti döneminde Türk dış politikasında bir değişiklik olup olmadığı noktasında yapılan analizleri değerlendirecektir. Bu analizler temelde değişenin ne olduğu, neden değiştiği ve bu değişimin nasıl ölçülebileceği konularında önemli ölçüde ayrışmaktadır. Ayrışma noktalarının sistematik bir şekilde ortaya konulması üç sebeple önemlidir. Birincisi, böylesi bir eleştirel derleme AK Parti döneminde Türk dış politikasının yönünde bir değişiklik yaşanıp yaşanmadığı sorusunu daha sağlıklı bir zeminde tartışmaya katkı sunabilir. İkinçisi tartışmaların bu envanteri özellikle 2013 sonrası dönemde Türkiye'nin Batı düzeni ile yaşadığı sert krizin nasıl seyredeceği noktasında daha sağlıklı analizler yapılmasına katkı sağlayabilir. Son olarak, bu literatür derlemesi ileride yapılacak analizlerde hangi parametrelere bakmanın daha sağlıklı bir resim ortaya çıkaracağı noktasında araştırmacıların seçimlerini kolaylaştırabilir.

2. DEğİŞİM TARTIŐMASININ İZİNİ SÜRMEK

Türk dış politikasına dair analizler Batı ile ilişkilerin öncelikli olmasını geleneksel dış politika ya da statükocu dış politika şeklinde tanımlarlar. Bunun en önemli sebebi Mustafa Kemal Atatürk'ün Osmanlı'dan miras Ortadoğu'daki nüfuzu reddetmesi ve dış ilişkilerde Batı'yı öncelikli görmesidir. Örneğin, 1923'te yaptığı bir konuşmada Atatürk şu ifadeleri kullanmıştır: "Efendiler! Milletimiz, yüzyıllarca bu bakış aışıyla hareket ettirildi. Fakat ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. En sonunda oralardan kovuldu, kovuldu. Ve bugün 8 milyona indi. Yemen öllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlatlarının sayısını biliyor musunuz? Suriye'yi ve Irak'ı koruyabilmek için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için, Viyana kapılarına kadar fetihler yapabilmek için ne kadar insan zıyan oldu, bunu biliyor musunuz? Ve sonuçta ne oldu, görüyor musunuz?"(Atatürk, 1993: 208; Hale, 1992: 681). Bu dış politika yaklaşımı Atatürk sonrası dönemde, özellikle de İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Batılı ölkelerle olan ikili ilişkilerde ve Batı'nın dış politika kurumlarına dahil olmada kendini göstermiştir. Savaşın ardından Türkiye, dış politikadaki büyük stratejik tercihini ABD'den yana kullanmış ve bir süre sonra NATO'ya üye olarak dış politikasındaki yönünü net bir şekilde sabitlemiştir. Bu nedenle 1950 sonrasında itibaren geleneksel Batıcı ve statükocu çizgiden farklılaşan dış politika girişimleri, araştırmacılar tarafından "değişim", "eksen kayması" ve "Batı'dan uzaklaşma" gibi kavramlar ekseninde analiz edilmiştir.

¹ Bazı örnekleri için bkz. (Boyes, 2016) ; (Rogin, 2016); (Gardner, 2017); (Çağaptay, 2017); (Gauthier-Villars, 2018 , (Hakura, 2018); Türkçe bazı tartışmalar için bkz. (Kurt, 2018); (Yavuz, 2018)

² Türkiye'deki siyasi liderleri seküler ve İşlmcı olarak ayırmanın ampirik bir dayanağı olmadığını gösteren bir çalışma için bkz. (Kesgin, 2013: 136-157)

1960'ların ikinci yarısı ile birlikte başlayan Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yakınlaşma politikası sokaktaki Amerikan karşıtı gösteriler ile birleşince Türkiye'nin Batı ittifakına ne kadar sıkı bağlı olursa olsun, bu ittifaktan ayrılacağı kuşkusunun dile getirilmesine neden olmuştu (The New York Times, 1969). Bu kuşku, yani Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşabileceği ihtimali, 1974 Kıbrıs Müdahalesi ve ardından gelen Amerika'nın Türkiye'ye yönelik silah ambargosu sonrasında daha sık dillendirilen bir konu haline gelmiştir (Der Spigel, 1977: 136-140; Gage, 1978). 1980 darbesi sonrasında ve Özal yönetimi boyunca Türkiye yeniden Amerikan eksenine dahil olunca (Balcı ve Madakbaş, 2018) ilgili soru popülaritesini önemli ölçüde kaybetmiştir. 1990 sonrası dönemde ABD'nin tek süper güç olarak kalması, 'Türkiye dış politikada yönünü mü değiştiriyor' sorusunu kritik bir konu olmaktan çıkarsa da, yön tartışması çeşitli vesilelerle gündeme gelmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte başlayan Türkiye'nin Orta Asya ve Balkanlara yönelik yakın ilgisi, İslamcı bir parti olan Refah Partisi'nin 1996'da iktidara gelmesi, ve 1997'de Avrupa Birliği ile ilişkilerin krize girmesi Türk dış politikasının yönü tartışmalarını 1990'lı yıllarda tetikleyen önemli olaylar arasında sayılabilir.

1990'lı yıllarda en fazla tartışılan örnek Necmettin Erbakan'ın dış politikası olmuş ve Erbakan liderliğinde bir Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşarak İslam ülkelerine doğru kayacağı kuşkusunu tartışmaların ana temasını oluşturmuştur. Örneğin, Alan Makovsky, Erbakan dönemi ile ilgili olarak kaleme aldığı uzun bir yazısında, "laik siyasetçiler performanslarını geliştirmediği sürece, Türkiye'nin Batı yanlısı, laik çizgisi yakında temelden değişebilir" uyarısında bulunmuştur (Makovsky, 1997, Mango, 1996/7: 84-89). Bir başka örnek ise 2000lerin hemen başında Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Tuncer Kılınç'ın ifadelerinin tetiklediği tartışma olmuştur. Kılınç, 2002 yılında Batı'dan gelen insan hakları gibi ülkenin siyasi kodlarını değiştirecek reform baskısı karşısında Ankara'nın Rusya ve İran ile ittifak seçeneğini gündeme getirmişti. Bu çağrı Rusya'nın Putin ile birlikte yeniden bir güç merkezi olarak uluslararası sahneye geri dönüşüne denk geldiği için Türkiye uzmanlarının ilgisini çekmiş ve kapsamlı bir eksen kayması tartışmasını da başlatmıştır (Hill, 2003:55-75; Hill and Taşpınar, 2006:81-92; Kınıklıoğlu, 2006). Bu kısa tarihsel özetin gösterdiği gibi, Türk dış politikasında değişim tartışması önemli ölçüde Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşması ihtimali üzerinden yürütülmüş ve ilgili tartışma bu ihtimali tetikleyen siyasi gelişmeler sonrasında popüler bir konu haline almıştır.

AK Parti dönemi ile birlikte, özellikle 2006 sonrası Avrupa Birliği ile entegrasyon sürecinin yavaşlamasının ardından başlayan benzer tartışma, Ankara'nın Ortadoğu ülkeleri ile yakın ilişki politikasını ve özellikle de İran nükleer krizinde inisiyatif almasını¹ değişimin göstergeleri olarak sunmuştur. Fakat 2000'lerin ikinci on yılında özellikle de 2013 sonrası dönemde Rusya tartışmalarının önemli ölçüde merkezine yerleşmiştir. Gürcistan'a askeri müdahale ile birlikte Rusya'nın yakın bölgesinde inisiyatif almaya başlaması ve sonrasındaki politik hamleleri Moskova'nın ABD'nin tek süper güç pozisyonuna medyan okuma şeklinde yorumlanınca, Türkiye-Batı ve Türkiye-Rusya ilişkileri Türk dış politikası uzmanlarının ilgisini çekmeye başlamıştır. Bu ilgi çok sayıda akademik metin üretilmesi ile sonuçlanmıştır.² Aşağıda temel sorusu "Türkiye Batı'dan uzaklaşıyor mu" olan ve AK Parti dönemine odaklanan söz konusu akademik çalışmalara daha yakından bakılacaktır.

3. DEĞİŞİMİ TANIMLAMAK

AK Parti döneminde Türk dış politikasının yönünde bir değişiklik olup olmadığı sorusu 2005 sonrası akademik çalışmaların en popüler sorularından biridir. Fakat bu değişikliğin ne olduğu, diğer bir ifadeyle ilgili değişikliğin tanımlanması konusunda önemli ölçüde farklılıklar vardır. Bunlar Türk dış politikasının hangi yöne kaydığının tespit edilmesinden hareketle kabaca üç kategoriye ayrılabilir. AK Parti'nin ideolojik çizgisi ve İslamcı profilinden hareketle Türk dış politikasının ekseninin Ortadoğu'ya kaydığını savunanlar ilk kategoriye oluşturmaktadır. İkinci kategoriye ise AK Parti'nin zamanla otoriter bir yönetim tarzını benimsediği varsayımından ya da küresel düzende yaşandığı öne

¹ Steyn, 2010; Zand, 2010; Cumhuriyet, 2010. Bu bağlamda Türkiye'de yapılan bazı tartışmalar için bkz. (Keyman, 2010); (Manisalı, 2011); (Çandar, 2010).

² Bu çalışmalara yakın dönem bir örnek olarak bkz. (Köstem ve Erşen, 2019)

sürülen güç kayması fikrinden hareketle Türkiye'nin Rusya ve Çin eksenine kaydığını ileri sürenler oluşturmaktadır. Üçüncü kategoriye Batı odaklılığın değişmediğini ama Batı'nın tekel olmaktan çıkarak Türk dış politikasının bölgesel ilgi noktasında çoğullaştığını savunanlar oluşturmaktadır (Parlar Dal, 2014: 112 ve 2016: 1425-1453). Türk dış politikasının yönünde bir değişiklik yaşandığını savunan bu üç kategori dışında, herhangi bir kaymanın olmadığını ve Batı eksenli geleneksel dış politikanın devam ettiğini savunan bir dördüncü kategori de mevcuttur (Başer, 2015: 291-309). Aşağıda bir kayma olduğunu savunan üç temel kategori etrafında mevcut literatürün kaba bir eleştirel özeti yapılacaktır.

Türk dış politikasının AK Parti döneminde 'yeniden-İslamileşme' ve 'Ortadoğululaşma' sürecine girdiğini savunan çalışmalar görece olarak fazladır.¹ Söz konusu çalışmaların fazla olması diğer akademik çalışmaları da önemli ölçüde etkilemiş ve bir çok çalışma Türk dış politikasında kayma olup olmadığını Ortadoğu ile ilişkilere bakarak değerlendirmeye odaklanmıştır. Örneğin Cop ve Zihnioğlu Türkiye'nin (2014 itibarıyla) hala 'Batı kampında' kalmaya devam ettiğini Ankara'nın Ortadoğu ile ilişkilerine bakarak kanıtlamaya çalışmıştır (Cop ve Zihnioğlu, 2017: 36). Dolayısıyla bu çalışmaların yoğunluğu, araştırmacıları Türkiye'nin AK Parti döneminde Rusya (ve Çin) eksenine kayıp kaymadığı sorusuna odaklanmaktan alıkoyan en önemli nedenlerden biridir. AK Parti'nin kimliğine odaklanan ve bu nedenle değişimi Ortadoğu'ya yönelik ilgiye indirgeyen çalışmalar, kendilerinden sonra gelen çalışmaların hangi soruyu soracağını da önemli ölçüde belirlemiştir. Fakat Arap Baharı'nın tersine dönmesi ile birlikte değişimi bu şekilde okumak uzmanlar arasında popülaritesini kaybetse de, temel akıl yürütmelerine yakından bakmakta fayda olduğu düşünülmektedir.

Türk dış politikasında önceliğin Batı'dan çıkıp Ortadoğu ve İslam dünyasına kaydığını savunan Murat Yeşiltaş², AK Parti ile birlikte Türkiye'nin jeopolitik tahayyülünde büyük bir kırılma yaşandığını ileri sürmektedir (Yeşiltaş, 2013: 681).³ Yeşiltaş'a göre, AK Parti'nin yeni medeniyet söylemi "Batı medeniyetinin dünya düzenindeki merkezi ve istisnai olma halini ret ederken, aynı zamanda eşsiz ve istisnai bir medeniyet özü olarak İslam'ın yeni dünya düzeni için bir alternatif oluşturma potansiyelini savunmaktadır (Yeşiltaş, 2013: 677). Kendisinden önceki yönetici elit gibi, Türkiye'yi Batı ve İslam arasında köprü, Batı'nın cephe bölgesi ya da farklı medeniyet projeleri arasında bölünen bir ülke şeklinde görmeyen AK Parti aktörleri "Türkiye'nin İslam medeniyetini temsil etme bağlamında merkezi" rolünü vurgulamaktadır.⁴ Farklı bir noktadan, yani bazı dış politika pratiklerinin keyfi seçiminden hareketle aynı sonuca ulaşan Cornell, AK Parti iktidarında Ankara'nın Batı'nın 'haydut devletleri' olan İran, Suriye ve Sudan ile yakın ilişki geliştirdiğini, İsrail ile bir zamanlar dostça olan ilişkilerini bozduğunu ve ABD ve AB'ye karşı sert bir retorik kullanmaya başladığını savunmaktadır (Baran, 2008:13). Efraim Inbar da, Cornell ile aynı görüşleri paylaşmakta ve Mavi Marmara olayında görüldüğü üzere İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkilerin kötüleşmesini Türk dış politikasındaki Ortadoğu'daki İslamcı aktörlere yönelik genel kayış trendi ile açıklamaktadır (Inbar, 2011: 132-146). Inbar'a göre, AK Parti dönemi dış politikasındaki en belirgin durum, Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşıp, Müslüman devletlere ve İran, Hamas ve Hizbullah gibi radikal aktörlere yaklaşmasıdır.

İkinci kategoriye dahil edilebilecek çalışmalar daha çok 2000'lerin ikinci on yılında yazılmaya başlanmıştır. Çin'in ticari ilişkilerde ciddi yer tutmaya başlaması, Türkiye'nin Rusya ile gittikçe artan yaklaşması, Erdoğan'ın Şangay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) katılma iradesini beyan etmesi ve Ankara'nın Orta Asya ülkelerine yeniden canlanan ilgisi gibi gelişmeleri öne çıkaran uzmanlar

¹ Örneğin bkz (Sözen, 2010: 103-123); (Güner, 2012: 217-230); (Sadık, 2012: 293-317); (Güney ve Mandacı, 2013: 431-448).

² Yeşiltaş başka bir yerde Türk dış politika yapımcılarında Ortadoğu'ya kayma yönünde ciddi emareler olduğunu kabul ettiğini söylese de, kolay kategorileştirme yoluna gitmenin doğru olmadığını belirtir. (Kardaş ve Yeşiltaş, 2011: 3)

³ Yeşiltaş çalışmasında AK Parti döneminde Batı'nın hala temel ittifaklardan biri olarak kabul edildiğini söylese de (2013: 679), yeni jeopolitik söylem Türkiye'ye birinci görev olarak İslam dünyasının sözcülüğü misyonunu yüklemektedir. Yeşiltaş'a göre AK Parti öncesi medeniyetsel aidiyet Batı iken, AK Parti ile birlikte bu İslam olmuştur (2013: 668 ve 679).

⁴ Pratiklere değil AK Parti liderlerinin söylemlerine bakarak Türk dış politikasında İslam ülkelerine doğru bir kayış olduğunu savunan başka çalışmalar için bkz. (Ozkan, 2014: 119-140); (Çağaptay, 2007); (Baran, 2008: 7-14)

Türkiye'nin Rusya ve Çin eksenine kaydığını tartışmaya başlamışlardır.¹ Özellikle 2016 darbe girişiminden sonra Türkiye'nin ABD başta olmak üzere Batı ülkeleri ile gittikçe büyüyen bir güvenlik krizi yaşaması, çok sayıda gazete yorumunun yanı sıra birçok araştırmacının Türkiye'nin Rusya/Çin eksenine kaymaya başladığı fikrini daha net ifade etmesine neden olmuştur (Baev ve Kirişçi, 2017); (Kirişçi, 2018: 4). Fakat Amanda Paul (2016: 277) böyle bir kaymanın Türkiye'nin kendi iradesi ile olmadığını, NATO'daki her bir çatlağı fırsata dönüştürmek için pusuda bekleyen Vladimir Putin'in çabalarının bunda etkili olduğunu savunmaktadır. Paul'a göre tarihsel deneyimler Türkiye ile Rusya arasındaki yakınlaşmanın geçici olduğunu ve sürdürülebilir olmadığını göstermektedir. Benzer bir şekilde Aktürk de, iki ülke arasındaki çok sayıda çatışan çıkarı göz önüne alarak Türkiye ve Rusya'nın bir ittifak ekseninde bir araya gelmesinin zor olduğu sonucuna varmaktadır (Aktürk, 2014: 22).

Üçüncü kategoride ele alınabilecek çalışmasında Şaban Kardeş (2010: 115 ve 119) Türkiye'nin özellikle Ortadoğu ile ilişkilerde transatlantik gündeminin dışında hareket edebildiğini ve daha otonom bir dış politika izlediğini söylese de, son tahlilde Ankara'nın izlediği dış politikanın ABD'nin başı çektiği uluslararası düzenin entegre bir parçası olduğunu savunmaktadır. Ona göre, Türkiye'nin izlediği bu düzene karşı imiş gibi gözükten politikalarını Batı düzeninden kopuş belirlememekte aksine iç siyaset ya da bölgesel gelişmeler tetiklemektedir (Kardeş, 2013: 653). Benzer bir şekilde Mehmet Babacan (2011: 140) da, 2002-2009 dış ticaret verilerinden hareketle Türkiye'nin ilgili dönemde dış ticaret partnerlerinde bir çeşitlilik artışına gittiğini ama ana dış ticaret ekseninin aynı kaldığını (Avrupa Birliği) savunmaktadır. Dış ticaret rakamlarının yanı sıra, Babacan'a göre, 2002-2009 dönemi özelinde serbest ticaret antlaşmaları, yeni uçuş rotaları ve vize serbesti antlaşmaları gibi unsurlara da bakıldığında Türk dış politikasında bir çeşitlenmenin yaşandığını ama bir eksen kayması olmadığı düşünülmektedir (Babacan, 2011: 143). Kanat (2010: 214-215; Duran, 2009: 396) da AK Parti döneminde sadece Ortadoğu'ya değil, Afrika ve Latin Amerika bölgelerine yönelik dış politika açıklamalarının da altını çizerek bir çoğullaşma (global bir perspektif) yaşandığını vurgulamaktadır.

Türk dış politikasının ana ekseninde bir kayma yaşandığını savunan çalışmaların kaymanın ne olduğunu tanımlama noktasında dört önemli sorunu bulunmaktadır. Birincisi eksenin kaydığı yön tartışılırken bu yönün detaylı bir tasviri genellikle yapılmamakta ve okuyucuların Rusya denildiğinde ya da Ortadoğu denildiğinde söylenilmek istenen şeyi bilebileceği varsayılmaktadır. Örneğin İslam ülkelerine ya da Ortadoğu'ya kayma denildiğinde İran ve Suudi Arabistan aynı kayma yönünde bulunan ülkeler midir? Bununla ilişkili olarak Ortadoğu'nun coğrafi bir bütünlük olarak kayma yönü şeklinde değerlendirilmesi ne kadar sağlıklıdır? İkinci sorun ise, Batı ekseninde olma genellikle NATO gibi stratejik bir temelde tanımlanırken, Ortadoğu'ya kayma daha çok sosyal kavramlarla açıklanmaktadır. Her iki kutbu aynı kavramsal tutarlılıkla açıklayan çalışmaların sayısının çok az olduğu görülmektedir. Üçüncüsü, Rusya ve Çin eksenine kayma iddiasında bulunan çalışmalar ampirik düzlemde bunu genellikle Rusya ile ilişkiler üzerinden kanıtlarken Çin bağlamını ihmal etmektedirler. Dördüncüsü, özellikle eksende çoğullaşma yaşandığını savunanların da katkısıyla eksenin ne olduğu konusundaki netlik ciddi ölçüde tahrip olmaktadır. Tam da bu nedenle, örneğin kaymayı ölçen çalışmalar, ileride görebileceğimiz gibi, Rusya'yı Avrupa eksenine dahil bile edebilmektedirler. Sonuçta, Aydın-Çakır ve Arıkan-Akdağ'ın yerinde tespit ettiği gibi, şayet Türkiye'nin ekseninin hangi yöne kaydığı ile ilgili bir çalışma yapılacaksa, bu yönlerle ilişkin coğrafi sınırların çok net bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir (Çakır ve Arıkan Akdağ, 2017: 337).

4. DEĞİŞİMİ AÇIKLAMAK

AK Parti döneminde Türk dış politikasının ekseninde neden bir değişiklik yaşandığı sorusuna verilen cevaplar altı temel noktada toplanmaktadır. Birinci cevaba göre, AK Parti liderlerinin İslamcı ve diğer kimliklerinden hareketle değişimin nedenleri açıklanabilmektedir (Çağaptay, 2009; Çağaptay, 2010). İkinci açıklama ise, Türkiye'deki siyasi kurumlara odaklanmakta ve bunlar da 2000'lerin ilk yarısında yaşanan değişimin dış politikada yaşanan kaymaya neden olduğu üzerine temellenmektedir (Aras ve Karakaya Polat, 2008: 495-515; Müftüler Baç, 2011: 279-291). Üçüncüye dahil edilebilecek akademik

¹ Örneğin bkz. (Talbot, 2018); (Lin, 2016: 30-47); (Kayaoğlu ve diğerleri, 2017: 11-13)

çalışmalara göre, AK Parti dönemindeki dış politika değişimleri seçimler üzerinden açıklanabilir ve bu nedenle seçmen davranışları (siyasilerin oy kazanma çabası) değişimlerdeki temel belirleyici unsurdur (Kösebalaban, 2010: 36-50; Öniş, 2011: 47-65). Dördüncü cevap, dış politikanın yönündeki iniş ve çıkışları temelde Türkiye'nin güvenlik ve ekonomik çıkarlarının belirlediğini savunmaktadır (Kirişçi, 2009: 29-56; Oğuzlu, 2008: 3-20). Beşincisi ise Türkiye'nin güç kapasitesindeki farklılaşmadan hareketle dış politikadaki değişimleri açıklamaktadır (Hatıoğlu ve Palmer, 2016: 231-250). Son olarak, Türk dış politikasındaki değişimin uluslararası sistemdeki yapısal değişimlere cevap olarak gerçekleştiğini savunanlardan bahsedilebilir (Yalçın, 2011: 35-61; Tezcür ve Grigorescu, 2014: 257-276). Bunlardan ilki birey düzeyinde bir açıklama getirirken, sonuncusu sistemi önceleyen bir açıklama modeli sunmaktadır. Diğerleri ise devlet düzeyinde yaşanan değişimleri dış politikadaki değişimin temel nedeni olarak göstermektedir.

Karar verici aktörlerin kimliğinden hareketle dış politikadaki değişimi açıklayan birinci kategoridekilere göre, Türkiye'nin AK Parti döneminde Ortadoğu'ya artan ilgisinin en önemli sebebi kimlik düzleminde yaşanan değişimdir. Örneğin Warning ve Kardaş "Ortadoğu ve diğer bölgelerdeki yapısal değişimlerin Türkiye'deki siyasi elitin 'kim olduklarını ve ne istediklerini' yeniden tanımlamasının bir sonucu" olduğunu savunmaktadırlar (Warning ve Kardaş, 2011: 128). Nitekim onlara göre, "yeni Türk dış politikasını anlamak Türkiye'deki yönetici elitin geçirdiği kimlik değişimlerini anlamayı gerektirir" (Warning ve Kardaş, 2011: 137). Benzer bir şekilde Güner de, Türkiye'nin yeni dış politika yönündeki değişimin (kendi ifadeleriyle "İran, Suriye ve hatta Hamas ile dikkat çekici yakınlaşması") mevcut Türk siyasi elitinin dünya görüşünün "radikal bir şekilde" önceki karar vericilerden farklı olması ile açıklanabileceğini ileri sürmektedir (Güner, 2012: 217 ve 226).¹ Dolayısıyla bu görüşe göre, Tayyip Erdoğan başta olmak üzere AK Parti üst düzey liderlerinin ideolojilerini ve kimliklerini anlamak Türk dış politikasındaki değişimin açıklanmasında temel veriyi oluşturmaktadır. Fakat bu çalışmaların temel sorunu liderlerin kimlik ve ideolojisini anlamada bazı ifadelerin keyfi bir şekilde seçilmesi yöntemine başvurmalarıdır.

Bu sorunun üstesinden gelmek için daha fazla ifadeyi analizlerine veri olarak alan niceliksel çalışmalar ise ideolojik eğilimden ziyade liderlik karakterini ölçmeyi hedeflemektedir. Bu çalışmalara göre, Erdoğan'ın "olayları kontrol etmedeki kendine güveninin" fazla olması AK Parti döneminde "uzun süredir devam eden statüko odaklı politik pozisyonlardan keskin ayrılışların" sebebini oluşturmaktadır (Görener, 2011: 369). Benzer bir şekilde veri üzerine temellenen bir başka çalışma ise, Erdoğan'ın "esnek stratejiler izleyerek, maceracılıktan mümkün olduğu kadar kaçınarak" ortak çıkarlara yaklaşmaya eğilimli olduğu sonucuna varmaktadır (Özdamar, 2017: 181; Çuhadar ve diğerleri, 2017: 29-54). Dolayısıyla buradan hareketle, Erdoğan yönetimi altındaki AK Parti'nin Türkiye'yi geleneksel dış politikasından ayıracak bir eksen kaymasını hayata geçirmeyeceği söylenebilir. Fakat, bahsi geçen bu iki çalışma ve Erdoğan'ın liderlik karakterini ölçmeye girişen başka çalışmalar² temelde dış politikadaki kaymayı açıklamaya odaklanan çalışmalar değillerdir. Bu soruyu temel alan ve açıklamayı AK Parti liderlerinin karakterine/kimliğine bağlayan çalışmalar genellikle Türkiye'deki verili laik ve İslamcı ikilik üzerine argümanlarını inşa etmektedirler. Örneğin, Çağaptay Türkiye'deki laiklerin güç kaybetmesi ile Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşmasını özdeş görmektedir. Ona göre, AK Parti'nin Türkiye'deki laik kesimi zayıflatması, aynı zamanda Türkiye'nin geleneksel Batı yanlısı dış politikasını değiştirmesi anlamına gelmektedir.³ Dolayısıyla, bu iki ideolojik ve kimliksel pozisyonlar doğaları gereği ya Batı yanlısıdır ya da Batı karşıtıdır ve tam da bu nedenle ancak laik gruplar gücü elinde bulundurduğu sürece Türkiye Batı yanlısı kalabilir (Çağaptay, 2007: 30).

¹ Cornell de benzer bir görüşü savunuyor ve AK Parti dış politikasında Ortadoğu'ya kayışı anlamak için parti liderlerinin Milli Görüş geleneğinden gelen ideolojilerine bakmanın gerekli olduğunu söylüyor. (Cornell, 2012: 18); Ayrıca bkz. (Özkan, 2014).

³ Çağaptay Türkiye'de Batı yanlısı dış politikanın taşıyıcısı olarak laik partileri ve liderlerini gösterse de (Çağaptay, 2007: xi ve 9), bu tespit örneğin Bülent Ecevit'in ABD mesafeli, hatta Üçüncü Dünyacı perspektifi ile test edildiğinde geçerliliğini kolayca yitirebilir.

Devlet düzeyinde yaşanan değişimlere bakarak dış politikadaki ‘kaymayı’ anlamaya çalışan ikinci açıklama, dış politikada karar verici kurumlardaki değişime odaklanmaktadır. Buna göre, 1990lar boyunca ordu ve dışişleri bürokrasisi gibi atanmış aktörler dış politika karar mekanizmalarına hakim iken, 2000lerdeki demokratikleşme ile birlikte seçilmiş siyasi aktörler dış politika karar sürecinde belirleyici olmaya başlamıştır. İkinci gurup karar vericiler yeniden seçilme gibi bir kaygı ile hareket ettiğinden devletin güvenliğini değil bireylerin ekonomik refahını öncelemektedir ve tam da bu nedenle Türk dış politikasında bir değişimin taşıyıcı aktörü olmaktadır (Aras ve Polat, 2008; Balcı ve Kardaş, 2012: 99-120). Örneğin, Kanat’a göre Milli Güvenlik Kurulu ve dışişleri bürokrasisi gibi kapalı kurumların dış politika yapımındaki etkisinin azalması ve buna karşılık üniversitelerdeki sivil uzmanların, düşünce kuruluşlarındaki aktörlerin ve gazetecilerin sürece dahil olması değişimin en önemli nedenlerinin başında gelmektedir (Kanat, 2010: 217). Dış politika yapımına dahil olan aktörlerin dış politikadaki değişimleri açıklaması noktasında en çok dillendirilen aktörlerden biri de sivil toplum kuruluşları olmuştur. Bu boyuta odaklanan çalışmalar, söz konusu sivil toplum kuruluşlarının dış politika yapımını daha da demokratikleştirdiğini ve tam da bu nedenle güvenlik odaklılığın değiştiğini savunurlar (Rumelili, 2005: 45-46; Cicioğlu, 2012: 75-88).

Farklı bir perspektife sahip ama yine ikinci açıklama gurubu içinde ele alınabilecek bir başka görüşe göre ise, AK Parti hem kurum olarak hem de içindeki aktörler açısından siyasal sistem içinde daha güçlü konuma sahip askeri ve bürokratik elit karşısında hayatta kalabilmek için dış politikada belli bir değişime gitmiştir.¹ Buna göre, dış politika karar verme sürecindeki yeni kurumların (AK Parti dışındaki sivil toplum kuruluşları, ekonomik oluşumlar vs.) hayatta kalma stratejisinde dış politikanın güvenlik odaklı olmaktan çıkması kritik bir öneme sahiptir. Ortadoğu’yu tehdit olarak kurgulayan güvenlik odaklı yaklaşım, askeri ve sivil bürokratik kurumları korurken, seçilmiş ve sivil kurumları marjinalleştirme imkanına sahiptir. Dolayısıyla Batı’nın öncelikli olmaktan çıkıp Ortadoğu ile güvenlik sorunlarını çözerek yakınlaşma gibi yeni açılımlara (değişimler) gidilmesi böyle bir kurumsal değişim ile mümkün hale gelmiştir. Yine bu bağlamda bir başka açıklama ise Avrupa Birliği üyelik süreci ile Türkiye’de siyasal sistemin demokratikleştiğini ve komşu ülkelerle sorunların çözümünü öncelikli gören sivil aktörlerin dış politika yapımında ayrıcalıklı bir konum kazandığını savunmaktadır (Özcan, 2016). Buna göre, Türkiye’de siyasal sistemin ‘Avrupalılaşması’ sorunların çözümünü ve ekonominin öncelikli hale gelmesini imkanı kılmış ve dış politikada çok boyutluluk gerçekleşmiştir.

Üçüncü açıklamaya göre, örneğin Kılıç Buğra Kanat, AK Parti döneminde dış politikada Batı’nın tekelinin sona erip bir çoğullaşma yaşanmasının sebeplerinden birisi olarak “gittikçe artan ölçüde açık ve demokratik hale gelen toplumun taleplerinin” karşılanmasını göstermektedir (Kanat, 2010: 206). Türk toplumunun iletişim devrimi ile yeni olanaklara kavuştuğunu ve Avrupa Birliği süreci ile haklarına yönelik farkındalığını artırdığını savunan Kanat, bu yeni durumun halkı dış politika yapımına dahil ettiğini ileri sürmektedir (2010: 219). Bu nedenle iktidardaki siyasi partiler halkın dış politikadaki tercihlerini önceki yıllara göre daha fazla dikkate almak zorundadır ve bu da seçimleri karar vericiler üzerinde belirleyici bir unsur haline getirmektedir. Bu bağlamda ‘seçmen maliyeti’ (Fearon, 1994: 577-592) olarak tanımlanabilecek bir başka açıklama ise Türkiye’de halk arasındaki yaygın Batı karşıtlığını temel dayanak noktası olarak almaktadır. Buna göre, AK Parti iç siyasi kaygıları nedeniyle Batı karşıtı dili yoğun bir şekilde kullanarak böyle bir seçmen kitlesi (İslami konulara daha hassas ve sorunların sebebi olarak Batı’yı gören) üretmiş ve bu seçmen kitlesi, AK Parti, Washington ile ilişkileri düzeltmek için adım atsa bile, söz konusu girişimleri boşa çıkaracak bir güce sahiptir (Çağaptay, 2007: 23).

Dördüncü kategoride, Türkiye’nin dış politikasının AK Parti döneminde Ortadoğu odaklı bir çizgi izlemeye başladığını savunan Oğuzlu, bu değişimin hesaplanan bir plan ya da arzular doğrultusunda gerçekleşmediğini aksine güvenlik kaygılarının kaçınılmaz kıldığı bir değişim olduğunu savunmaktadır (Oğuzlu, 2008: 3). Güvenlik kaygılarının belirlediği bu Ortadoğululaşma, Oğuzlu’ya göre, Türkiye’nin Batı ile ilişkilerini şekillendiren duygusal/romantik yaklaşımın, yerini daha pragmatik ve rasyonel bir yaklaşıma bırakması ile sonuçlanmıştır (2008: 3).

¹ Örneğin bkz. (Duran, 2006); (Balcı, 2015b); (Balcı, 2015a: 67-94)

Beşinci kategorideki açıklamaya göre, Türkiye 2000’li yıllarda Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Amerika-merkezli ittifakın “huysuz küçük partneri” değil, dünyanın 16’ncı büyük ekonomisi haline gelen ve kendi diplomasisini geliştiren bir ülke olmuştur (Cook, 2010). Örneğin, Emre Hatipoğlu ve Glenn Palmer “iki-iyi teorisi” (two-good theory) olarak adlandırdıkları yaklaşımdan hareketle bir devletin dış politikasında sadece değişimin değil aynı zamanda paralel bir şekilde statükocu bir siyasetin de gözlemlenebileceğini varsayılmaktadır (2016: 236). Bir dış politikanın değişim odaklı olmasını, kültürel, dini ve ekonomik kaygılar belirlediği gibi (2016: 238), kamuoyu ve organize çıkar gurupları da (2016: 239) şekillendirebilir. Fakat bu değişimi tetikleyen dinamiklerin dış politikada bir değişim ile sonuçlanabilmesi için Hatipoğlu ve Palmer’e göre, ilgili devletin güç kapasitesinde sürdürülebilir bir artışın olması gerekmektedir. Güç kapasitesindeki artış da iki kritere bakılarak ölçülebilir: gayri safi milli hasıla ve askeri güç (2016: 239-40).¹ Bu varsayımlardan hareketle şöyle bir genelleme yapmak mümkündür: “Türkiye daha güçlü oldukça” hem “dış politika araçlarını” genişletecek hem de “statükoyu değiştirmeye yönelik dış politika inisiyatiflerine daha çok başvuracaktır” (2016: 240 ve 246). Dolayısıyla AK Parti dönemindeki dış politika değişimlerinin en önemli sebebi Türkiye’nin askeri ve ekonomik güç kapasitesindeki artışın iç talepleri karşılama imkanına kavuşmasıdır (2016: 245). Diğer bir ifadeyle, değişim çeşitli iç aktörler tarafından daha önceki dönemlerde talep edilmiş olsa da, bu değişimi gerçekleştirecek güç kapasitesine AK Parti döneminde ulaşılmıştır.

Sistem düzeyinde bir açıklama getiren altıncı bakış açısı temelde dış politikadaki tekil gelişmelere değil, daha uzun dönemli trendlere bakmak gerektiğini savunmakta ve değişkenleri daha uzun dönemli bir karşılaştırmaya tabi tutmaktadır. Örneğin Tezcür ve Grigorescu bazı sembolik değeri olan, Erdoğan’ın 2009’daki Davos çıkışı ve İran’a karşı yaptırımlara yönelik Türkiye’nin karşı oy kullanması gibi kararların bir ülkedeki eksen kaymasını açıklamada temel veri oluşturamayacağını savunmaktadırlar. Onlara göre, daha uzun vadeye yayılmış ve çok sayıda kararın değerlendirmeye dahil olduğu analizler bir ülkedeki eksen kayması hakkında fikir verebilir (Tezcür ve Grigorescu, 2014: 273). Bu verilere bakıldığında Türk dış politikasındaki kaymalar önemli ölçüde Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar gibi daha yapısal nedenlere sahiptir (2014: 274). Türkiye’nin dış ticaretinde Batı dışı lehine yaşanan değişimi açıklamaya çalışan Babacan’a göre (Babacan, 2011: 129-157) ise, 1990larda başlayan yeni global ekonomik trend olan Asya’nın yeni ekonomik aktör olarak uluslararası sisteme entegre olması ile Türkiye’nin dış ticaretindeki değişim (Asya’nın hacminin artması) arasında bir paralellik vardır (2011: 131 ve 138). Sistem düzeyinde bir başka açıklama da Hasan Basri Yalçın’a aittir. Ona göre, “temel mesele çift-kutuplu uluslararası yapının tek-kutuplu[luğa] dönüşmesi ile ilgilidir, iki kutuplu sistemde “Türkiye’nin otonomi arayışı savunmacı dış politika davranışları” üretirken, Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu sistemde “Türkiye saldırgan bir otonomi artırımı” politikası takip etmektedir. (Yalçın, 2011: 44; Duran, 2009: 387).²

5. DEĞİŞİMİ ÖLÇMEK

Türk dış politikasında AK Parti dönemi boyunca bir değişim olup olmadığını ölçme yöntemi konusunda mevcut çalışmalar iki ana kategoriye ayrılabilir. İlk yöntemde göre, AK Parti döneminde dış politikada hakim dilin (söylemin) daha önceki dönemlerdeki hakim dil ile karşılaştırılması, bir değişimin olup olmadığı konusunda temel veri olarak kullanılmaktadır. Bu karşılaştırma genellikle istatistiki bir veriye dayanmaksızın AK Parti aktörlerinin keyfi olarak seçilen ifadeleri ve pratikleri üzerine temellendirilmektedir. İkinci ve en az ilki kadar popüler olan yöntemde ise dış ticaret başta olmak üzere ölçülebilir veriler (vize uygulamaları, antlaşmalar, yabancı sermaye yatırımları vs.) dış politikada bir değişimin yaşanıp yaşanmadığı konusunda kaynak olarak kullanılmaktadır.

İlk yöntem genellikle AK Parti lider kadrosunun İslamcı kimliğini temel çıkış noktası almakta ve söz konusu kimliğin çıktısı olduğu varsayılan ifadelerin keyfi seçimi yoluyla bir yargıya

¹ Kennedy ve Dickenson güç kapasitesini sadece maddi unsurlar olarak almıyor, otonomi teorisinden hareketle uluslararası olaylarda kendine güvenin artmasının da Türkiye’deki karar vericilerin daha otonom hareket etmesiyle sonuçlandığını ileri sürüyorlar. Bkz. (Kennedy ve Dickenson, 2013: 171-188).

² Ayrıca bkz. (Lesser, 2011: 1-4)

varmaktadır. Örneğin, İsrail ile ilişkiler bağlamında Hamas ile görüşülmesi İslamcı kimliğin bir çıktısı olduğu gibi, bu pratik diğer birçok pratikten soyutlanarak Ortadoğu'ya kayışın temel sebebi/göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Türk dış politikasında Batı'dan uzaklaşmanın ve Ortadoğu'ya kaymanın yaşandığını savunan çalışmaların önemli kısmı ilgili iddialarını bu yöntem ile kanıtlamaktadırlar (Yeşiltaş, 2013). Hakim dildeki değişimi nicel bir yöntem uygulayarak ölçmeye girişen akademik çalışmalar ise genellikle tersi bir sonuca varır. Örneğin Başer, 1992 ve 2012 tarihleri arasında AK Parti öncesi ve sonrası milli rol anlayışlarını karşılaştırdığı çalışmasında bir eksen kayması yaşanmadığı sonucuna varmaktadır (Başer, 2015). Hükümetlerdeki üst düzey siyasi aktörlerin (cumhurbaşkanı, başbakan ve dışişleri bakanı) demeç, röportaj ve açıklamalarını temel veri olarak alan Başer, bu söylemlerde Türkiye'ye nasıl bir dış politika rolü biçildiğinin izini sürmektedir (2015: 296). Çalışma "bölgesel lider", "köprü", "Batı dünyasının bir üyesi", "Türk dünyası ile entegrasyon", "büyük güç adayı", "aktif bağımsızlık", "örnek ülke" gibi rollerin AK Parti dönemi ve öncesinde siyasal söylemlerde ne sıklıkla kullanıldığını karşılaştırmıştır (2015: 298). Başer, Türkiye'ye "Batı dünyasının bir üyesi" şeklinde bir rol atfedilmesinin önceki dönemde olduğu gibi AK Parti döneminde de hakim bir söylem olduğunu bu nedenle Batı'dan uzaklaşmadan bahsedilemeyeceğini ileri sürmektedir (2015: 304).

İkinci kategorideki çalışmalar pratik verilerden hareketle AK Parti döneminde Türk dış politikasının yönünde bir değişiklik olup olmadığını ölçmektedirler. Bu çalışmalar iki nedenle daha ayrıntılı bir analizi hak eder. Birincisi, yazar(lar)ın keyfi varsayımlarının değil somut ölçülebilir verilerin çalışmadaki sonucu belirlemesi bu çalışmaları daha zor itiraz edilebilir bir konuma taşımaktadır. İkincisi bu çalışmalar, keyfi veriler üzerine inşa edilen çalışmalar ile karşılaştırıldığında, hipotez oluşturmaya ve hipotezleri test etmeye daha uygundur. Bu ölçme yöntemini uygulayan araştırmalardan biri olan Cenk Aygül'ün çalışması, Türkiye'nin vize uygulamalarına ve Türkiye'ye gelen yabancı ülke vatandaşlarının sayısına bakarak AK Parti döneminde Türk dış politikasında Avrupa'dan uzaklaşp İslam ülkelerine bir kayma olup olmadığını test etmeyi amaçlamaktadır (Aygül, 2014: 402-418). Avrupa Komisyonu'nun Türkiye için hazırladığı İlerleme Raporlarında Türkiye'nin AB üyesi olmayan ülkelere yönelik vize uygulamalarının nasıl yer aldığına bakan Aygül, 2005 yılına kadar Türkiye'nin bazı ülkelere vize sınırlaması getirmesinin bu raporlarda olumlu bulunduğunu tespit etmektedir. 2005 sonrasında ise Türkiye'nin AB üyesi olmayan ülkelere vize serbestisi getirmeye başlamasının söz konusu raporlarda eleştirilmesi ise AB'den uzaklaşmanın bir göstergesi olarak tanımlanmıştır (2014: 408-9). Yine 2007 sonrası dönemde Türkiye'ye gelen yabancı ülke vatandaşlarının sayısındaki artış oranlarına bakıldığında en fazla artışın İslam ülkelerinden olduğu görülebilmektedir (2014: 412). Bu verilerden yola çıkan Aygül, AK Parti'nin ikinci döneminde (2007 sonrası) AB'den uzaklaştığı, buna karşılık İslam dünyasına yakınlaştığı sonucuna varmaktadır (2014: 414).

Bir diğer araştırma olan Aydın-Çakır ve Arıkan-Akdağ'ın çalışması Ocak 1984 ve Haziran 2015 arası dönemde TBMM tarafından onaylanan iki ve çok taraflı 1461 adet antlaşmaya bakmakta ve bu antlaşmaları ilgili dönem boyunca iktidarda bulunan hükümetlere göre tasnif etmektedir. Bu verilerden hareketle Türk dış politikasında AK Parti döneminde bir kayma olup olmadığını test etmek için ise yazarlar, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın bölge tasniflemesini kullanmışlardır. Buna göre 7 bölge mevcut ve şu şekildedir: MENA (Ortadoğu ve Kuzey Afrika), Latin Amerika, Sahra Altı Afrika, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika, Orta Asya, Doğu ve Orta Avrupa (Rusya ve Kafkasya dahil), Güney Doğu Asya ve Pasifik (Aydın Çakır ve Arıkan Akdağ, 2017: 341). Söz konusu veriler ve kategorilerden hareketle yazarlar Türk dış politikasının AK Parti döneminde Türkiye'nin MENA bölgesi ülkelerle ilişkilerinin önemli ölçüde arttığı sonucuna varmakta ve bu sonucun Türkiye'nin ekseninin Ortadoğu ve Arap ülkeleri ile ilişkilere kaydığını savunan çalışmaları desteklediğini ileri sürmektedirler (2017: 344). Fakat bir süre sonra söz konusu verilerin tek bir şekilde okunamayacağını çünkü 1980'li yıllarda da MENA bölgesiyle ilişkilerde bir yoğunluk olduğunu ve AK Parti'nin üçüncü döneminde ise MENA ile ilişkilerde ciddi düşüş yaşandığını savunmaktadırlar (2017: 346).

Eda Kuşku-Sönmez Türk dış politikasında bir değişiklik olup olmadığını Ocak 2009-Ekim 2016 tarihleri arasında yapılan üst düzey ziyaretlerin (965'i Türkiye'den yabancı ülkelere, 1408'i de yabancı ülkelere Türkiye'ye) ve uluslararası toplantılardaki üst düzey görüşmelerin bölgelere göre

dağılımına bakarak ölçmektedir (Kuşku Sönmez, 2019). Bunu yaparken Kuşku-Sönmez ziyaretlerin hangi liderler tarafından yapıldığına, bu liderlere kimlerin eşlik ettiğine, içeriklerine ve ikili mi yoksa bir uluslararası toplantı vesilesi ile mi oldukları gibi değişkenlere bakmaktadır. Söz konusu ziyaretlerin Türk dış politikasında bir değişiklik anlamına gelip gelmediği noktasında ise Kuşku-Sönmez belirli bölgeler saptayıp, ziyaretleri bu bölgelere göre kategorileştirmektedir. Bunlar ‘Batı dünyası’, ‘Asya-Pasifik’, ve ‘Ortadoğu ve Afrika’ şeklinde üç ana bölge kategorisinden oluşurken, alt bölgeler de ‘Batı ve Orta Avrupa ile Kuzey Amerika’, ‘Doğu Avrupa ve Balkanlar’, ‘Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA)’, ‘Sahra-altı Afrika’, Orta Asya ve Kafkasya’, ‘Güneydoğu Asya ve Pasifik’ ve ‘Latin Amerika ülkeleri’ şeklinde sıralanmaktadır.

Bölgelerin bu şekilde saptanması ‘geleneksel’ Türk dış politikasının ağırlıklı olarak ‘Batı ve Orta Avrupa ile Kuzey Amerika’ odaklı olduğu varsayımından yola çıkmaktadır. Kuşku-Sönmez’e göre üst düzey ziyaretlerin bu bölgeye yoğunlaşmayıp incelenen dönemde diğer bölgelere daha dengeli dağılmaya başlaması Türk dış politikasındaki aktivizmin ve çok yönlülüğün (multidirectional) bir göstergesidir. Söz konusu aktivizmi ve çok yönlülüğü bu şekilde ölçmek anlamlı dursa da, aynı bölge kategorilerini Türk dış politikasında ana odağın Batı’dan ‘diğer bölgelere’ kaydığını ölçmek için kullanmak sorunlu gibi durmaktadır. Yine Kuşku-Sönmez aynı verilerle paralel iki hipotezi daha test etmektedir: ‘üst düzey hükümet yetkilileri diğer bölgelerle daha önce Batı dünyası ile yaptıklarından daha çok angaje olmuşlardır’ ve ‘Türkiye’nin çok taraflı aktivizmi yavaşça Batı dünyasından diğer bölgelere doğru kaymıştır’ (2019: 7). Çalışmadaki yedi hipotezden üçünün savunduğuna göre Türkiye dış politikada Batı dünyası odaklı bir politika izlemekten uzaklaşmaktadır. Türkiye’den yabancı ülkelere yapılan toplam ziyaretlerin dağılımına bakıldığında “Batı’dan tedrici bir uzaklaşma” (2019: 386 ve 399) varken, Başbakan, Dışışleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı gibi üst düzey isimlerin ziyaretleri incelendiğinde Türk dış politikasında Batı’nın aleyhine bir eksen kayması olduğu söylenemez (2019: 389). Uluslararası örgütlere katılım rakamlarına bakıldığında da “Türkiye’nin baskın bir şekilde Batılı örgütlerle ilişkili olduğu” görülmektedir (2019: 389 ve 390).

Fakat ilgili çalışma bazı teknik sorunlar barındırmaktadır. İlkine göre, uluslararası çok taraflı toplantılardaki ikili bağlantılar hakkında tespitte bulunduğu kısımda Kuşku-Sönmez, Rusya Federasyonu’nu ABD, Avrupa Birliği, Yunanistan ve Ukrayna ile birlikte ‘Batı Dünyası’ içine dahil etmektedir (2019: 385). Eksen kayması tartışmalarındaki en önemli konunun ‘Türkiye, Rusya eksenine mi kayıyor?’ sorusu olduğu göz önüne alındığında bu ciddi bir eksiklik olarak gözükmektedir. İkinci olarak, “Türkiye’nin resmi iki taraflı ziyaretlerinin bölgesel dağılımını” gösteren tabloda ‘Batılı ülkeler’ ve ‘Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’ gibi iki kategori bulunmaktadır (2019: 387). Bu iki kategoriden ilkinin üçüncü kategori olan ‘Doğu Avrupa ve Balkanlar’ kategorisini mi kapsadığı yoksa Rusya gibi başka ülkeleri de içerip içermediği belirsizlik taşımaktadır. Değişimi ölçme konusunda Kuşku-Sönmez’in çalışmasındaki bir başka sorunlu nokta da uluslararası örgütlere katılım noktasında Birleşmiş Milletler’e (BM) katılımı Batı odaklı kalmanın bir göstergesi olarak sunmasıdır (2019: 390). BM toplantılarına neredeyse bütün ülkeler katıldığı için eksen kayması noktasında yapılan bir ölçümde Türkiye’nin BM toplantılarına katılımı tek başına bir veri sağlamamakta, aksine söz konusu toplantılarda hangi ülkelerle birlikte hareket ettiğinin tespitinin daha anlamlı bir veri kaynağı olabileceği düşünölmektedir.

Güneş Murat Tezcür ve Alexandru Grigorescu temel veri olarak Türkiye’nin BM Genel Kurulu’ndaki oy verme davranışlarına ve diğer ülkelerle ticaretine baktıkları çalışmalarında (Tezcür ve Grigorescu, 2014), eksen kayması iddiasının doğru olmadığı fakat Türk dış politikasında bir çeşitlenmenin yaşandığı sonucuna varmaktadırlar. Değişimi ölçmede tarih aralığını geniş (1980-2011 arası kabaca 30 yıllık bir süre) tutan Tezcür ve Grigorescu, Batı ile ilişkileri ABD ve Avrupa Birliği ile ilişkiler olmak üzere iki kategoriye ayırmaktadırlar. Bu ayırmadan hareketle Türkiye’nin BM Güvenlik Kurulu’ndaki oy verme davranışı değerlendirildiğinde ilgili dönemde Ankara’nın ABD’den uzaklaştığı ve AB ile birlikte hareket ettiği ortaya çıkmaktadır. Yine aynı veri, yazarlara göre, Türkiye’nin ekseninin Ortadoğu’ya kaydığı iddiasını da doğrulamamaktadır (2014: 258). Oy verme verileri Türkiye’nin büyük güçlerle ilişkisi bağlamında okunduğunda ise Türkiye’nin daha bağımsız bir dış politikaya doğru kaydığı, “ABD, Çin ve Rusya” gibi ülkelerin BM’deki pozisyonundan uzaklaşıldığı ortaya çıkmaktadır (2014: 258). Dış ticaret dağılımı verileri de, Tezcür ve Grigorescu’ya

göre, diğer veriden çıkarılan sonucu doğrulamakta ve Türkiye'nin geleneksel Avrupa odaklı dış politikasından bir sapma olmadığını açık şekilde göstermektedir (2014: 258).

Çalışmasını dış ticaret verileri üzerine temellendiren Mehmet Babacan, Türkiye'nin ticari ilişkilerini iki kategoriye ayırmaktadır (Babacan, 2011). Bir tarafta Avrupa Birliği ülkeleri varken, diğer kategoriye Asya ve Ortadoğu ülkeleri birlikte oluşturmaktadır. Dolayısıyla Babacan temelde Türkiye'nin Batı'dan değil de AB'den uzaklaşıp uzaklaşmadığı sorusuna bir cevap aramaktadır. 2002-2009 arası döneme bakan Babacan, Türkiye'nin AB ülkeleri ile ticaretinde tedrici bir düşüş varken, bunun karşılığında Asya ve Ortadoğu ülkeleri ile ticaretinde tedrici bir yükselişin olduğunu tespit etmektedir (2011: 139). Bu iki trendin global düzeyde yaşanan Asya'nın ekonomik yükselişi ile birebir örtüştüğünü verilerle göstermiştir. Babacan dış ticaret verileri üzerine kurduğu bu argümanını, ilgili dönemdeki serbest ticaret antlaşmaları, yeni uçuş rotaları ve vize serbestisi antlaşmaları verileri ile de test ederek benzer sonuca ulaşmaktadır (2011: 141-44). Babacan'ın ikinci guruptaki verileri analiz etmesi ilki (dış ticaret verileri) kadar detaylı değildir, örneğin vize serbestisi uygulamalarının ne anlama geldiğini okuyucuya açık bir şekilde sunmamaktadır. Yine Babacan, Asya ve Ortadoğu ülkeleri arasında Batı'ya yakınlık (örneğin Japonya ve Güney Kore) üzerinden bir tasnife gitmemekte ya da Batı'ya alternatif olarak yükselen Asya ekonomilerini ayrı bir kategori olarak karşılaştırmaya tabi tutmamaktadır. Satır aralarında Güney Amerika ve Afrika'ya yönelik ticaret ve diğer ekonomik ilişkilerden bahsetse de, Babacan, Avrupa Birliği ve dünyanın geri kalanı gibi iki kategori oluşturmamaktadır. Benzer şekilde, yükselen ekonomiler Asya'da iken neden Ortadoğu ülkelerini de karşılaştırmının ikinci kategorisine dahil ettiğinin de belirsiz olduğu söylenebilir.

6. SONUÇ

Uluslararası İlişkiler disiplini içinde 2000'li yılların en popüler konularının başında Çin'in yükselişini anlamlandırmak gelmektedir. Bu noktada en çok tartışılan konu Çin'in ABD'nin tek kutuplu halini sona erdirecek bir potansiyel taşıyıp taşımadığıdır. Yine bu tartışma içinde araştırmacıları meşgul eden popüler bir konu da Asya ülkeleri arasında Çin'in yükselişini devam ettirmesi ile birlikte Çin eksenine doğru bir kayışın olup olmayacağıdır. Bu durum, sadece ilgili ülkelerin askeri ve ekonomik olarak Çin ile yakınlaşması üzerinden değerlendirilmemekte, aynı zamanda söz konusu Asya ülkelerinin Çin-önderliğindeki yeni düzenin kültürüne doğru nasıl dönüştüklerine bakılarak da anlaşılmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla eksen kayması noktasında mevcut literatür, küçük ve orta büyüklükteki ülkeleri büyük bir güce ya da yükselen potansiyel büyük bir güce kayıp kaymadıkları noktasında değerlendirmektedir. Diğer bir ifadeyle, bu literatür önce ABD gücüne rakip mevcut ya da yükselen güçleri tespit ettikten sonra diğer ülkelerin davranışlarını belli kriterler ile ölçmeye çalışmaktadır.

Dolayısıyla, Türkiye'de eksen kayması tartışmasını bu genel literatür ile uyumlaştırmak gerekmektedir. Bu yapılırken iki sorudan kurtulmak ilk yapılması gerekenler arasındadır. Birinci sorun, Türkiye Ortadoğu'ya mı kayıyor sorusu Türkiye ancak ABD'ye rakip bir güç olduğunda anlamlı bir sorudur. Ortadoğu'daki herhangi bir ülke ABD'nin gücüne rakip bir konuma sahip olmadığı için Türkiye'nin bu bölgeye kayıp kaymadığını tartışmak, araştırmacıların ideolojik kabullerini beslemek dışında başka bir işe yaramaz. Türkiye'deki tartışmalar şu iki koşuldaki herhangi birinin gerçekleşmesi durumunda anlamlı bir araştırma sorusu üretecektir. Birincisi, Türkiye'nin potansiyel büyük güç olması ve bu ülkeleri etrafında toplama politikası izlemesi durumunda geçerlidir. Burada da anlamlı soru Türkiye'nin bu ülkelere kayışı değil, bu ülkelerin Türkiye'ye kayıp kaymadığıdır. İkincisi ise Ortadoğu ülkelerinden birinin ABD'ye alternatif bir güç olarak ortaya çıkmasıdır. Fakat bu da Ortadoğu'ya kayışla değil, ilgili ülkeye kayışın göstergeleri ile ölçülebilir.

İkinci sorun, ana araştırma sorusunun eksik sorulması ile ilgilidir. Türkiye Batı'dan uzaklaşıyor mu sorusu uzaklaşıyorsa nereye gibi ikinci bir soruyu ortaya çıkardığı fakat cevapsız bıraktığı için sağlıklı bir analiz üretmemektedir. Bu iki sorunun çözülmesi halinde geriye şu anlamlı soru kalmakta: Türkiye içinde bulunduğu Batı ekseninden hangi eksen lehine uzaklaşmaktadır? Hangi eksen sorusu ise mevcut güç dağılımı göz önüne alındığında bir kaç olasılığa işaret etmekte: Rusya eksenini, Çin eksenini, Rusya/Çin eksenini, ve ABD'den kopmuş bir Avrupa Birliği eksenini. Dolayısıyla araştırma sorusu bu eksenlerden birinin Türkiye için anlamlı bir kayma hedefi olarak tespitinden sonra

cevaplanabilir. Aksi durumda, Batı'dan uzaklaşma olgusu 'eksen kayması' etrafında değil de "otonomi" tartişması bağlamında ele alınmalıdır. Bu durumda da temel araştırma sorusu, Batı eksenindeki Türkiye'nin bu düzen içindeki otonomi seviyesinin ölçülmesi ile ilgilidir. Örneğin 2000'li yıllarda Amerikan düzeninde Almanya ile Türkiye'nin otonomi seviyeleri aynı değildir. Almanya bu düzen içindeki otonomisini artırırken, Türkiye benzer seviyede artışı gerçekleştirmemiştir. Nasıl Almanya'nın otonomi artışı eksen kayması etrafında tartişılmamış ise, Türkiye'nin otonomi artırma çabaları da bu kavram etrafında tartişılamaz.

Bu iki araştırma sorusunun hangi kriterlere bakılarak cevaplanacağı konusu bizi en alakalı kriter sorusu ile baç başa bırakır. Asya ülkelerinin Çin eksenine kayıp kaymadığı sorusu temelde bu ülkeler ile Çin arasındaki askeri ve ekonomik ilişkilere bakılıp cevaplandırılmaktadır. Bu somut ölçülebilir iki kriter dışında en yaygın kullanılan bir üçüncü kriter de bu ülkelerin Çin düzeninin siyaset kültürünün değerlerini ne ölçüde benimseyip benimsemedikleri ile ilgilidir. Benzer şekilde bir ülkenin içinde bulunduğu düzenden ne ölçüde otonom hareket ettiğinin ölçülmesi de bu üç kriterden hareketle yapılmaktadır. İlk soru daha çok güç kayışı (power transition) yaklaşımı etrafında cevaplanmaya çalışılırken, ikincisi son yıllarda Uluslararası İlişkiler disiplini içinde bir hayli popüler hale gelen hiyerarşi yaklaşımı çerçevesinde cevaplanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin bir eksen kayması yaşayıp yaşamadığı ya da ABD düzeni içinde bir otonomi arayışı içinde olup olmadığına ilişkin sorular, kavramları ve argümanları daha rafine hale getirilmiş ve belli bir teorik çizgiden beslenen yeni çalışmalarla cevaplanmaya ihtiyaç duymaktadır.

KAYNAKÇA

- AKTÜRK, ř. (2014). "Toward a Turkish-Russian Axis? Conflicts in Georgia, Syria, and Ukraine, and Cooperation over Nuclear Energy", *Insight Turkey* 16(4): 13-22.
- ARAS, B. ve KARAKAYA POLAT, R. (2008). "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran", *Security Dialogue* 39(5): 495-515
- ATATÜRK, M.K. (1993). *Mustafa Kemal Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923) İlk Kez Sansürsüz, Tam Metin, Kaynak Yayınları, İstanbul.*
- AYGÜL, C. (2014). "Locating Change in Turkish Foreign Policy: Visa Policies of the Justice and Development Party in the 2000s", *Turkish Studies*, 15(3), 2014: 402-418
- BABACAN, M. (2011), "Whither an Axis Shift: A Perspective from Turkey's Foreign Trade", *Insight Turkey*, 13(1): 129-157.
- BAEV, P. ve KİRİşÇİ K. (2017), *An Ambiguous Partnership: The Serpentine Trajectory of Turkish-Russian Relations in the Era of Erdoğan and Putin*, Center on the United States and Europe at Brookings, Policy paper, Number 13, September.
- BALCI, A. ve KARDAş, T. (2012) "The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: An Analysis of Securitization", *Insight Turkey*, 14(2): 99-120
- BALCI, A. (2015a). "Foreign Policy as Domestic Power Struggle: The Northern Iraq as a Battlefield Between the AKP and the TAF in 2007-8", *Türkiye Ortadoğu alışmaları Dergisi*, 2(1): 67-94.
- BALCI, A. (2015b). *Dış Politikada Hesaplaşmak: AK Parti, Ordu ve Kemalizm*, Etkileşim Yayınları, İstanbul
- BALCI, A. ve MADAKBAş GÜLENER, E. (2018). "Turgut Özal Dış Politikası: Amerikan Düzeninde Yeniden Konumlanma ve Otonomi Arayışı", *Muhafazakar Düşünce*, 15(4): 77-98
- BARAN, Z. (2008). "Turkey: Partnership on the Brink", *The Journal of International Security Affairs*, No. 15: 7-14
- BAşER, E. T. (2015). "Shift-of-axis in Turkish Foreign Policy: Turkish National Role Conceptions Before and During AKP rule", *Turkish Studies* 16(3): 291-309.

- BOYES, R. (2016). “Turkey and Russia’s Marriage of Convenience”i The Sunday Times, December, 21
- CİCİOĞLU, F. (2012). “Türk Dış Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları Türkiye’nin Balkanlar ve Türk Dünyasına Yönelik Politikası Üzerinden bir Değerlendirme”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi 1(1): 75-88
- CORNELL, S,E. (2012). “What Drives Turkish Foreign Policy?” Middle East Quarterly:, 13-24
- ÇAĞAPTAY, S. (2007). “Secularism and Foreign Policy in Turkey: New Elections, Troubling Trends”, Washington Institute for Near Eastern Policy, Policy Focus No. 67
- AĞAPTAY,S. (2009). “Is Turkey Leaving the West?” Foreign Affairs, October 26.
- AĞAPTAY, S. (2010). “Sultan of the Muslim World” Foreign Affairs, November 15.
- AĞAPTAY, S. (2017). “Is Turkey’s Rapprochement with Iran and Russia Sustainable?”, The Washington Institute, August 30,
- AKIR, AYDIN A.ve ARIKAN AKDAĞ G. (2017), “An Empirical Analysis of the Change in Turkish Foreign Policy under the AKP Government”, Turkish Studies 18(2): 334-357
- ANDAR, C. (2010), “Türk Dış Politikasında ‘Eksen’ Tartışmaları: ok Kutuplu Dünya İçin Yeni Bir Vizyon”, Seta Analiz, Sayı 16
- UHADAR E. Vd. (2017), “Examining Leaders’ Orientations to Structural Constraints: Turkey’s 1991 and 2003 Iraq War Decisions”, Journal of International Relations and Development, , 20(1): 29-54.
- COP, B. ve ZİHNİOĞLU Ö. (2017). “Turkish Foreign Policy under AKP Rule: Making Sense of the Turbulence”, Political Studies Review 15(1): 28-38.
- COOK, S. (2010). How Do You Say ‘Frenemy’ in Turkish?: Meet Americas New Rival in the middle East”, Foreign Policy, January 25, Erişim Tarihi: Ağustos 26, 2018, <https://foreignpolicy.com/2010/06/01/how-do-you-say-frenemy-in-turkish-2/>
- CORNELL, S. (2012). “What Drives Turkish Foreign Policy: Changes in Turkey”, Middle East Quarterly, Winter: 13-24
- CUMHURİYET. (2010). “Gates AB’yi Suladı”, Haziran 10.
- CUHADAR, E.vd. (2017). “Examining Leaders’ Orientations To Structural Constraints: Turkey’s 1991 And 2003 Iraq War Decisions”, Journal of International Relations and Development, 20(1): 29-54.
- DER SPIEGEL. (1977). “Verlansen die Türken die NATO”, March 21.
- DURAN, B. (2006). “JDP and Foreign Policy as an Agent of Transformation”, (ed.) YAVUZ Hakan, The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti, The University of Utah Press, Salt Lake City
- DURAN, B. (2009). “Türk Dış Politikası Ortadoğululaşıyor Mu?, Ortadoğu Yıllığı 2008, (ed.), İnat K., DURAN B. ve Ataman M. Küre Yayınları, İstanbul.
- FEARON, J. D (1994). “Domestic Political Audiences and the Escalation of International Disputes”, American Political Science Review 88(03): 577-592
- GAGE, N. (1978). “Turks’ Eastern Ties Worrying the West”, The New York Times, April 28.
- GARDNER, D. (2017). “Turkey’s Eastward Shift Can Be Halted”, Financial Tmes, July 24, ft.com.
- GAUTHIER-VILLARS, D. (2018). “Turkey Shifts Toward Russia as Sanctions Sour U.S. Relations”, The Wall Street Journal, August 14, wsj.com.

- GÖRENER, A. ř. ve UCAL M. ř., (2011). "The Personality and Leadership Style of Recep Tayyip Erdoğan: Foreign Policy", *Turkish Studies* 12(3): 357-381
- GÜNER, S. ř. (2012). "Religion and Preferences: a Decision-theoretic Explanation of Turkey's New Foreign Policy", *Foreign Policy Analysis* 8(3): 217-230
- GÜNEY, Aylin ve MANDACI, N. (2013). "The Meta-geography of the Middle East and North Africa in Turkey's New Geopolitical Imagination", *Security Dialogue* 44(5-6): 431-448.
- HAKURA, F. (2018). "The West Cannot Afford Losing Turkey to Russia and Iran", August 14, cnn.com.
- HALE, W. (1992). "Turkey, the Middle East and the Gulf crisis", *International Affairs*, 68(4): 679-692
- HATİPOĞLU, E. ve PALMER G. (2016). "Contextualizing Change In Turkish Foreign Policy: The Promise Of The 'Two-Good'Theory", *Cambridge Review of International Affairs* 29(1): 231-250.
- HILL, F. (2003). "Seismic Shifts in Eurasia: The Changing Relationship Between Turkey And Russia And its İmplications For The South Caucasus", *Southeast European and Black Sea Studies* 3(3): 55-75
- HILL, F. ve TAşPINAR Ö. (2006). "Turkey and Russia: Axis Of The Excluded?", *Survival* 48(1): 81-92
- INBAR, E. (2011). "Israeli-Turkish Tensions and Their International Ramifications", *Orbis* 55(1): 132-146
- KANAT, K. B. (2010). "AK Party's Foreign Policy: Is Turkey Turning Away From The West?", *Insight Turkey*, 12(1) : 205-225
- KARDAş, ř. (2013). "Turkey: A Regional Power Facing a Changing International System", *Turkish Studies* 14(4): 637-660
- KARDAş, ř. (2010). "Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles?", *Middle East Policy* 17(1): 115-136
- KARDAş, T. ve YEşİLTAş, M. (2011). "The New Turkish Foreign Policy: Towards an Understanding", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 23(1): 1-8
- KAYAOĞLU, Barin vd. (2017). 'A Farewell to the West?: Turkey's Possible Pivot in the Aftermath of the July 2016 Coup Attempt', *The Hague Centre for Strategic Studies*.
- KENNEDY, R. ve DICKENSON, M. (2013). "Turkish Foreign Policy and Public Opinion in the AKP Era", *Foreign Policy Analysis* 9 (2): 171-188.
- KESGIN, B. (2013). "Leadership Traits of Turkey's Islamist and Secular Prime Ministers", *Turkish Studies*, 14(1): 136-157.
- KEYMAN, F. (2010). "Türk Dış Politikasında 'Eksen Tartışmaları': Küresel Kargaşa ağında Realist Proaktivizm", *Seta Analiz*, Sayı 15
- KINIKLIOĞLU, S. (2006). "Spurned by The West, Turkey Lokks Eastward", *The International Herald Tribune*, September 7.
- KİRİşÇİ, K. (2009). "The Transformation of Turkish foreign policy: The Rise of The Trading State", *New Perspectives on Turkey* 40: 29-56
- KİRİşÇİ, K. (2018). *Turkey and the West: Fault Lines in a Troubled Alliance*, Brookings Institution Press, Washington DC
- KÖSEBALABAN, H. (2010). "The Crisis in Turkish-Israeli Relations: What Is Its Strategic Significance?" *Middle East Policy* 17(3): 36-50

- KÖSTEM S. ve E. ERŞEN (Ed.). (2019). *Turkey’s Pivot to Eurasia: Geopolitics and Foreign Policy in a Changing World Order*, London: Routledge.
- KURT, V. (2018). “Eksen mi Kaldı?”, *fikriyat.com*, Nisan 9.
- KUŞKU-SÖNMEZ, E. (2019). “Dynamics of Change in Turkish Foreign Policy: Evidence from High-level Meetings of the AKP Government”, *Turkish Studies*, 20(3): 377-402
- LESSER, I. O. (2011). “Turkey’s Third Wave–And the Coming Quest for Strategic Reassurance,” *On Turkey Series*, German Marshall Fund, Ekim 25: 1-4
- LIN, C. (2016). “A New Eurasian Embrace: Turkey Pivots East While China Marches West”, *Toward Well-Oiled Relations? : China’s Presence in the Middle East Following the Arab Spring* (Ed.)Niv H., Palgrave Macmillan, London: 30-47.
- MAKOVSKY, A. (1997). “How to Deal with Erbakan”, *Middle East Quarterly*, 4(1): Sayfa Yok
- MANGO, A. (1996/1997). “From Atatürk to Erbakan”, *The National Interest*, No. 46, Winter: 84-89
- MANİSALI, E. (2011). *Eksen Kayması*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul
- MÜFTÜLER-BAÇ, M. (2011). “Turkish Foreign Policy, Its Domestic Determinants And The Role Of The European Union”, *South European Society and Politics* 16(2): 279-291
- OĞUZLU, T. (2008). “Middle Easternization of Turkey’s Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?”, *Turkish Studies* 9(1): 3-20
- ÖNİŞ, Z. (2011). “Multiple Faces of the ‘New’ Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics And A Critique”, *Insight Turkey* 13(1): 47-65.
- ÖZCAN, M. (2016). *Harmonizing Foreign Policy: Turkey, the EU and the Middle East*, Routledge, London
- ÖZDAMAR, Ö. (2017), “Leadership Analysis at a ‘Great Distance’: Using the Operational Code Construct to Analyse Islamist Leaders”, *Global Society*, 31(2): 167-198
- OZKAN, B. (2014). “Turkey, Davutoglu and the Idea of Pan-Islamism”, *Survival* 56(4): 119-140
- PARLAR DAL, E. (2014), “On Turkey’s Trail As A ‘Rising Middle Power’ In The Network Of Global Governance: Preferences, Capabilities, And Strategies”, *Perceptions* 19(4): 107-136
- PARLAR DAL, E. (2016), “Conceptualising And Testing The ‘Emerging Regional Power’ of Turkey In The Shifting International Order.” *Third World Quarterly* 37(8): 1425-1453.
- PAUL, A. (2016). “Turkey’s Tenuous Pivot Toward Russia”, *Current History*, 115(783): 277-279
- ROGIN, J. (2016). *How the Obama Administration Pushed Turkey into Russia’s Arms*, *The Washington Post*, December 22, washingtonpost.com.
- RUMELİLİ, B. (2005). “Civil Society and the Europeanization of Greek–Turkish Cooperation”, *South European Society and Politics* 10(1): 45-56.
- SADIK, G. (2012). “Magic Blend or Dangerous Mix? Exploring the Role of Religion in Transforming Turkish Foreign Policy from a Theoretical Perspective”, *Turkish Studies* 13(3): 293-317
- SÖZEN, A. (2010). “A paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges”, *Turkish Studies* 11(1): 103-123
- STEYN, M. (2010). *Who Lost Turkey?*, *The Washington Times*, June 4.
- TALBOT, V. (2018). *Turkey: Towards A Eurasian Shift?*, Ledizioni Ledi Publishing, Milano
- TEZCÜR, G. M. ve GRIGORESCU, A. (2014), “Activism in Turkish Foreign Policy: Balancing European and Regional Interests”, *International Studies Perspectives* 15(3): 257-276
- THE NEW YORK TIMES. (1969).“Anti-Americanism in Turkey”, February 18.

- WARNING, M. ve KARDAŞ T. (2011). “The Impact of Changing Islamic Identity in Turkey's New Foreign Policy”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations* 10(2&3): 123-140
- YALÇIN, H. B. (2011). “Türkiye'nin ‘Yeni’ Dış Politika Eğilim ve Davranışları: Yapısal Realist Bir Okuma”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1): 35-61
- YAVUZ, A. (2018). “Türkiye Yeni Bir Eksen Kaymasına Doğru mu Gidiyor”, *odatv.com*, Mart 29.
- YEŐİLTAAŐ, M. (2013). “The Transformation of The Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, *Turkish Studies*, 14(4): 661-687
- ZAND, B. (2010). “Anatolischer Tigers”, *Der Spiegel*, No. 24, Haziran 14.